e-ISSN 3060-5059
DOI: 10.67227

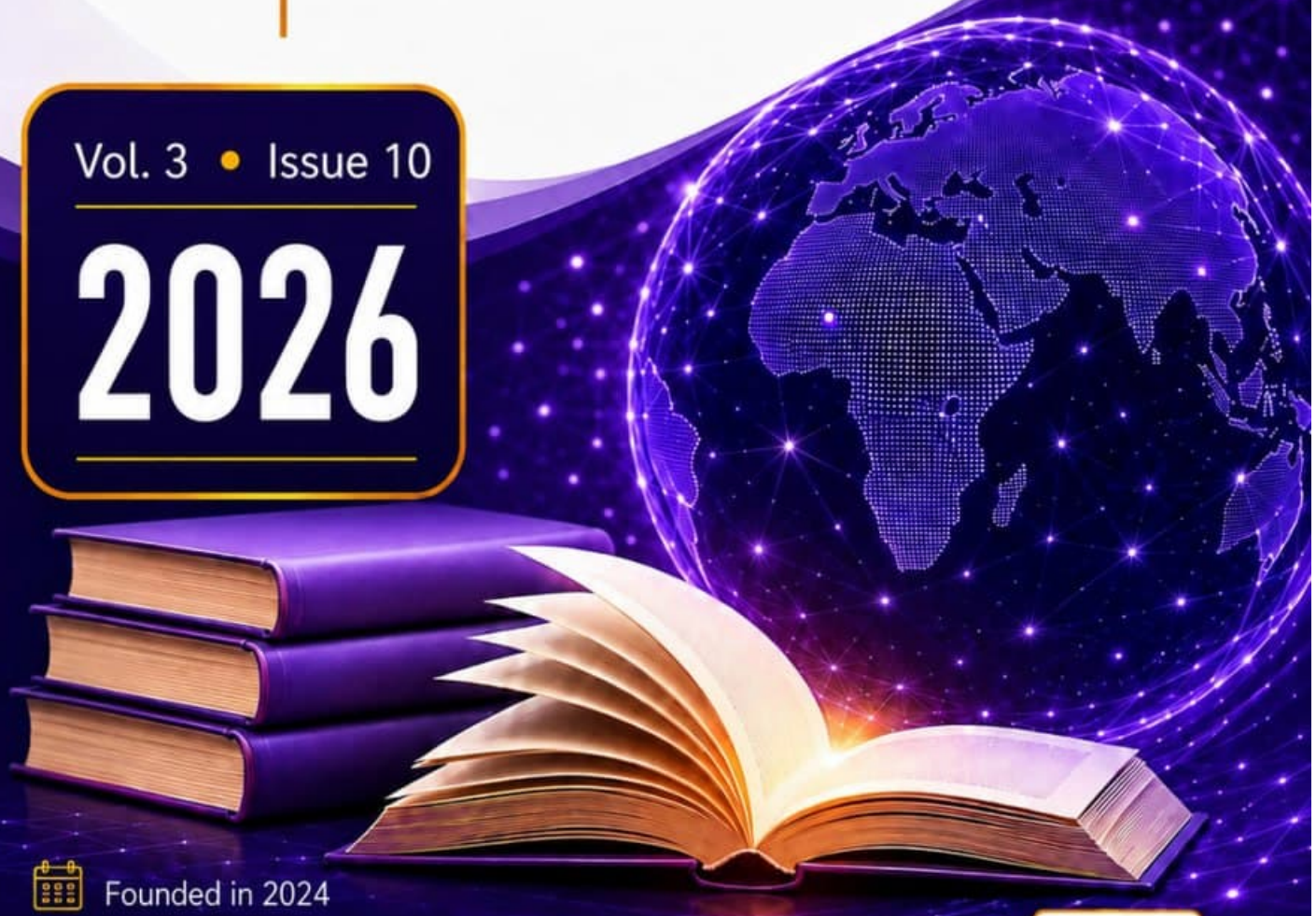
IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper https://doi.org/10.67227/akgk8a05

DUDUQLANUVCHI BOLALARDA NUTQ NUQSONINI BARTARAF ETISHDA MIYACHANI STIMULLASH MASHQLARINING O‘RNI

Mansurova Dilnoza Rustam qizi
Logopedik markaz, rahbar.
e-mail: happyspeech@mail.ru **ORCID**: https://orcid.org/0009-0004-0711-1835

Annotatsiya.

Mazkur maqolada duduqlanuvchi bolalarda nutq nuqsonini korreksiyalashda miyachani stimullovchi mashqlarning o‘rni va amaliy imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Miyachaning harakatlarni muvofiqlashtirish, motor ko‘nikmalarni shakllantirish va sensor-motor jarayonlardagi ishtiroki tahlil qilingan. Shuningdek, harakatli va ritmik mashqlardan logopedik mashg‘ulotlarda yordamchi vosita sifatida foydalanish, ularni bolalarning individual xususiyatlariga moslashtirish hamda natijalarni baholash masalalari ko‘rib chiqilgan. Mashqlarning harakat koordinatsiyasiga ta’sirini nutq ravonligidagi o‘zgarishlardan alohida baholash zarurligi asoslangan.

Kalit so‘zlar: duduqlanish, nutq nuqsoni, miyacha stimulyatsiyasi, logopedik korreksiya, sensor-motor rivojlanish, harakat koordinatsiyasi, ritmik mashqlar, nutq ravonligi, individual yondashuv.

РОЛЬ УПРАЖНЕНИЙ ДЛЯ СТИМУЛЯЦИИ МОЗЖЕЧКА В КОРРЕКЦИИ РЕЧЕВЫХ НАРУШЕНИЙ У ДЕТЕЙ С ЗАИКАНИЕМ

Мансурова Дилноза Рустам кизи
Логопедический центр, руководитель.

Аннотация.

В данной статье с научно-теоретической точки зрения рассматриваются роль и практические возможности упражнений, направленных на стимуляцию мозжечка, в коррекции речевых нарушений у детей с заиканием. Анализируется участие мозжечка в координации движений, формировании двигательных навыков и сенсомоторных процессах. Кроме того, рассматриваются вопросы использования двигательных и ритмических упражнений в качестве вспомогательного средства на логопедических занятиях, их адаптации к индивидуальным особенностям детей, а также оценки полученных результатов. Обосновывается необходимость раздельной оценки влияния упражнений на координацию движений и изменений в плавности речи.

Ключевые слова: заикание, речевые нарушения, стимуляция мозжечка, логопедическая коррекция, сенсомоторное развитие, координация движений, ритмические упражнения, плавность речи, индивидуальный подход.

THE ROLE OF CEREBELLAR STIMULATION EXERCISES IN CORRECTING SPEECH DISORDERS IN CHILDREN WHO STUTTER

Mansurova Dilnoza Rustam qizi
Speech Therapy Center, Director.

Abstract.

This article provides a scientific and theoretical examination of the role and practical potential of cerebellar stimulation exercises in correcting speech disorders in children who stutter. It analyzes the involvement of the cerebellum in motor coordination, the development of motor skills, and sensorimotor processes. The article also examines the use of movement-based and rhythmic exercises as supplementary tools in speech therapy sessions, their adaptation to children's individual characteristics, and the assessment of outcomes. The necessity of evaluating the effects of these exercises on motor coordination separately from changes in speech fluency is substantiated.

Keywords: stuttering, speech disorders, cerebellar stimulation, speech therapy intervention, sensorimotor development, motor coordination, rhythmic exercises, speech fluency, individualized approach.

Kirish. Bugungi kunda bolalarda nutqiy rivojlanish bilan bog‘liq qiyinchiliklarni erta aniqlash, ularning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda korreksion-pedagogik yordamni tashkil etish maxsus pedagogika va logopediya sohasining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Nutq insonning ijtimoiy munosabatlarga kirishishi, o‘z fikrini ifodalashi, atrofdagilar bilan o‘zaro tushunishga erishishi va muloqot o‘rnatishida muhim vosita sanaladi. Nutq ravonligining buzilishi esa bolaning nafaqat og‘zaki ifoda imkoniyatlariga, balki muloqot jarayonidagi faolligiga, o‘ziga bo‘lgan ishonchiga va ijtimoiy muhitga moslashuviga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois duduqlanishni bartaraf etishga

qaratilgan ishlar nutqiy belgilarni kamaytirish bilan cheklanmasdan, bolaning erkin muloqot qilishiga ko‘maklashuvchi yaxlit pedagogik yondashuv asosida olib borilishi zarur.

Duduqlanishning kelib chiqishi va namoyon bo‘lish xususiyatlari murakkab bo‘lib, uni bitta omil bilan izohlash to‘g‘ri emas. Mazkur nutq nuqsonini o‘rganishda bolaning neyropsixologik rivojlanishi, sensorimotor faoliyati, nutqiy tajribasi hamda atrof-muhit bilan o‘zaro munosabati kabi jihatlarni hisobga olish muhimdir. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlarning mazmuni ularning yosh imkoniyatlariga, individual ehtiyojlariga va mavjud qiyinchiliklarning xususiyatlariga muvofiq belgilanishi lozim. Bu esa logopedik amaliyotda turli metod va vositalardan maqsadli foydalanish, ularning samaradorligini tegishli mezonlar asosida baholash zaruratini yuzaga keltiradi.

Zamonaviy neyrofiziologik qarashlarda markaziy asab tizimining turli tuzilmalari harakatlarni boshqarish, sensor axborotni qayta ishlash va murakkab faoliyatlarni muvofiqlashtirishda o‘zaro hamkorlik qilishi ta’kidlanadi. Mazkur jarayonlarni o‘rganish nutq faoliyatining sensorimotor asoslarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan, miyachaning harakatlarni muvofiqlashtirish va motor ko‘nikmalarni shakllantirishdagi ishtiroki duduqlanuvchi bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlarni takomillashtirishda ilmiy qiziqish uyg‘otadi. Biroq miyacha faoliyati bilan bog‘liq mashqlarning umumiy harakat ko‘nikmalariga ta’sirini ularning nutq ravonligiga bevosita ta’siri bilan tenglashtirmaslik, imkoniyatlarini ilmiy dalillar asosida baholash muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Duduqlanuvchi bolalarda nutq nuqsonini korreksiyalash masalasi logopediya, maxsus pedagogika, neyrofiziologiya va harakat faoliyatini rivojlantirishga oid ilmiy qarashlar bilan uzviy bog‘liq. Mazkur yo‘nalishdagi adabiyotlarni tahlil qilish nutq ravonligining shakllanishi, motor jarayonlarning muvofiqlashuvi va korreksion mashg‘ulotlarni tashkil etishning nazariy asoslarini aniqlash imkonini beradi.

M. Y. Ayupovaning logopediya sohasiga oid ilmiy-metodik qarashlarida nutq apparatining faoliyati, nutq buzilishlarining xususiyatlari va ularni korreksiyalash masalalari muhim o‘rin tutadi. Muallif tomonidan yoritilgan nazariy yondashuvlar nutqiy jarayonni nafas, ovoz va artikulyatsiya faoliyatining o‘zaro bog‘liqligi asosida o‘rganish zarurligini anglashga yordam beradi [1, 330–331-b.]. Ushbu qarashlar duduqlanuvchi bolalarda kuzatiladigan nutqiy qiyinchiliklarni tahlil qilishda fiziologik va funksional omillarni birgalikda hisobga olish muhimligini ko‘rsatadi.

L. I. Belyakova va E. A. Dyakova duduqlanishni o‘rganishda harakat funksiyalarining holati, mushak tonusi, umumiy va nozik motorika, statik va dinamik koordinatsiya hamda musiqiy-ritmik qobiliyatlarni hisobga olish zarurligini ta’kidlaydilar. Mualliflarning yondashuvi harakat faoliyatidagi individual farqlarni e’tiborga olish va korreksion topshiriqlarni bolaning imkoniyatlariga moslashtirish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi [2, 3.2.3-bo‘lim]. Ushbu qarashlar harakatlarni muvofiqlashtirishga qaratilgan mashqlarni logopedik mashg‘ulotlarda yordamchi vosita sifatida ko‘rib chiqish imkonini beradi. Biroq motorikadagi qiyinchiliklarni barcha duduqlanuvchi bolalarga xos xususiyat sifatida baholash mumkin emas.

G. A. Volkova logoritmik mashg‘ulotlarni tashkil etishda harakat, musiqa ritmi va nutqiy faoliyatning o‘zaro uyg‘unligiga alohida e’tibor qaratadi. Logoritmik yondashuvda ritmik harakatlar, nafas, ovoz va artikulyatsiyaga oid topshiriqlarni bir-biri bilan bog‘liq holda tashkil etish nazarda tutiladi [3]. Mazkur yondashuv harakat va nutqiy faoliyatni uyg‘unlashtirishga qaratilgan mashg‘ulotlarning metodik imkoniyatlarini ochib beradi. Shu bilan birga, ritmik harakatlarni bajarishdagi muvaffaqiyatni nutq ravonligining bevosita yaxshilanishi bilan tenglashtirmaslik lozim.

A. Ahmedov, O‘. Mirsharapov, T. Sagatov va H. Rasulov tomonidan yoritilgan inson anatomiyasiga oid ma’lumotlar markaziy asab tizimining tuzilishi va funksional xususiyatlarini tushunishda muhim nazariy asos hisoblanadi. Miyachaning anatomik tuzilishi hamda uning harakatlarni muvofiqlashtirishdagi ishtirokini o‘rganish duduqlanuvchi bolalar bilan olib boriladigan sensorimotor mashqlarning fiziologik asoslarini izohlashga yordam beradi [4, 238–242-b.]. Mazkur anatomik yondashuv miyachani nutq buzilishining yagona sababi sifatida talqin qilishga emas, balki uning boshqa nerv tizimlari bilan hamkorlikda bajaradigan vazifalarini tushunishga yo‘naltiradi.

N. A. Agadjanyan va hammualliflarning inson fiziologiyasiga oid ilmiy qarashlari organizm funksiyalarining o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilish uchun ahamiyatlidir. Fiziologik jarayonlarni kompleks o‘rganish harakat faoliyati, mushaklar ishi va nerv boshqaruvi o‘rtasidagi munosabatlarni tushuntirishga imkon beradi [5, 68–70-b.]. Ushbu nazariy asoslar miyachani stimullovchi mashqlarning vazifasini to‘g‘ri belgilashda, xususan, umumiy harakat koordinatsiyasini rivojlantirish natijalari bilan nutq ravonligini yaxshilash natijalarini bir-biridan farqlashda muhimdir.

Tahlil qilingan adabiyotlar duduqlanuvchi bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishda nutqiy, motor va ritmik faoliyat xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, mazkur manbalarda miyachani stimullovchi mashqlarning duduqlanishni mustaqil ravishda bartaraf etishdagi samaradorligi to‘g‘risida yetarli bevosita dalillar mavjud, deb xulosa qilish mumkin emas. Shuning uchun ushbu mashqlarni bolaning individual ehtiyojlariga muvofiq tanlanadigan yordamchi vosita sifatida ko‘rib chiqish, ularning natijalarini esa nutq ravonligi, gapirish paytidagi zo‘riqish va kundalik muloqotdagi o‘zgarishlar asosida alohida baholash maqsadga muvofiqdir.

METODOLOGIYA

Mazkur maqolani tayyorlashda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy o‘rganish, nazariy umumlashtirish va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Duduqlanuvchi bolalarda nutq ravonligi, harakat koordinatsiyasi hamda miyachaning sensorimotor jarayonlardagi ishtirokiga oid ilmiy-metodik manbalar o‘rganildi. Tahlil jarayonida miyachani stimullovchi mashqlarning logopedik mashg‘ulotlardagi yordamchi imkoniyatlari, ularni bolalarning individual xususiyatlariga moslashtirish tamoyillari va natijalarni baholash mezonlariga e’tibor qaratildi. Mashqlarning amaliy ahamiyati harakat ko‘nikmalaridagi o‘zgarishlarni nutq ravonligi va muloqotdagi natijalardan alohida baholash tamoyili asosida yoritildi.

ISSN 3060-5059 (Online)

NATIJA

Duduqlanish nutq nuqsonida tovush yoki bo‘g‘inlarning takrorlanishi, cho‘zilishi va nutq boshlanishida pauzalar kuzatiladi. Ravon nutqning shakllanishida nutq apparatining nafas, ovoz va artikulyatsiya qismlari o‘zaro qanday ishlashini tushunish muhimdir. Duduqlanuvchi bolalarda nutqiy qiyinchiliklar turlicha namoyon bo‘ladi. Ayrim bolalarda tovush yoki bo‘g‘in takrorlanishi ustun bo‘lsa, boshqalarida gap boshlashdagi pauzalar va zo‘riqish ko‘proq seziladi.

Miyacha, ya’ni cerebellum, kalla suyagining orqa chuqurchasida, ko‘prik va uzunchoq miyaning orqa tomonida joylashgan. U o‘ng va chap yarimsharlardan hamda ularni birlashtiruvchi chuvalchang — vermisdan tashkil topgan. Miyacha boshqa nerv markazlari bilan hamkorlikda muvozanat va tana holatini saqlash, mushaklar faoliyatini muvofiqlashtirish, harakat aniqligini ta’minlash va ko‘nikmalarni o‘rganishda qatnashadi. Masalan, buyumni olish uchun qo‘lni kerakli yo‘nalishda va mos kuch bilan uzatish zarur. Miyacha harakat haqidagi sezgi axborotidan foydalanib, uning bajarilishini moslashtirishga yordam beradi. Nutqda ham nafas, ovoz, til va lab harakatlarining vaqt jihatidan uyg‘unligi muhimdir. Shu sababli miyachaning harakatlarni muvofiqlashtirishdagi vazifalari nutq jarayonini o‘rganishda ahamiyatga ega.

Amaliyotda “miyachani stimullash” deb ataladigan faoliyatga muvozanatni saqlash, to‘pni ushlash va uzatish, belgilangan yo‘lak bo‘ylab yurish, ritmik harakatlar va harakatlar ketma-ketligini bajarish kiradi. Bunday topshiriqlar faqat miyachani emas, balki bir qancha sensor va harakat tizimlarini ham jalb etadi. Ular bolaning ehtiyojiga qarab koordinatsiya, harakatni rejalashtirish va topshiriqqa diqqatni jamlashni mashq qilish uchun qo‘llaniladi. Biroq bu ko‘nikmalarning yaxshilanishi nutq ravonligiga avtomatik ravishda ko‘chmaydi. Mashg‘ulotda avval ikkita oddiy harakat, keyin bolaning imkoniyatlariga mos uch yoki to‘rt harakatli ketma-ketlik taklif etilishi kerak. Masalan, “qarsak chal — stolga teg” yoki “to‘pni ol — uzat — qo‘lingni ko‘tar” kabi o‘yinlardan foydalaniladi. Topshiriq o‘zlashtirilgach, bola qiynalmasa, unga qisqa so‘z yoki ibora qo‘shish mumkin. Bir vaqtning o‘zida gapirish va murakkab harakatni bajarish zo‘riqishni oshirsa, vazifalar alohida beriladi. Mashqlar xavfsiz sharoitda, bolani charchatmasdan va majburlamasdan tashkil etiladi. “Miyacha stimulyatsiyasi” mashqlarining duduqlanishni bevosita kamaytirishi kuzatilishi mumkin. Harakat ritmidagi qiyinchiliklar ham duduqlanuvchi bolalarda kuzatilishi mumkin. Shu sababli bu mashqlar zarurat bo‘lganda yordamchi faoliyat sifatida tanlanadi.

Asosiy yordam logoped tomonidan individual baholash, yoshga mos ravishda nutq ustida ishlash, ota-onalar bilan hamkorlik qilish va erkin muloqotni qo‘llab-quvvatlashdan iborat. Natija faqat muvozanat bilan emas, balki bolaning gapirishdagi qulayligi, zo‘riqishi va kundalik muloqotdagi ishtiroki bilan ham baholanadi. Miyacha stimulyatsiyasi harakatlarni muvofiqlashtirish, tana muvozanatini saqlash, mushak tonusini tartibga solish va harakatlarning vaqt jihatidan aniqligini ta’minlashga yordam beradi. Nutq jarayonida ham nafas, ovoz va artikulyatsiya harakatlarining o‘zaro uyg‘unligi zarur. Miyacha boshqa miya markazlari bilan birgalikda ushbu harakatlarni boshqarish va moslashtirishga hissa qo‘shadi. Bunday mashqlarga chiziq bo‘ylab yurish, to‘pni ushlash va uzatish, nishonga otish, ritmga mos qadam tashlash hamda bir necha harakatni belgilangan tartibda bajarish kiradi. Bu mashqlar faqat miyachani emas, balki ko‘rish, eshitish, tana holatini sezish va harakatni boshqarish tizimlarini ham jalb qiladi. Bunday mashqlarning foydali tomonlaridan biri — bolaning tana nazorati va harakatlar muvofiqligini mashq qildirishidir. Masalan, to‘pni ushlashda bola uning yo‘nalishi va tezligini kuzatib, qo‘l harakatini shunga moslashtiradi. Belgilangan yo‘lak bo‘ylab yurishda esa muvozanatni saqlash, qadamlarni boshqarish va fazoda mo‘ljal olish ko‘nikmalaridan foydalanadi. Topshiriqlar bolaning imkoniyatlariga mos tanlansa, aynan shu ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Duduqlanuvchi bolalarda ushbu mashqlar, ayniqsa, muvozanat yoki koordinatsiya bilan bog‘liq qo‘shimcha qiyinchiliklar mavjud bo‘lsa, logopedik mashg‘ulotlarga yordamchi faoliyat sifatida kiritilishi yaxshi samara berishi mumkin. O‘yin shakli bolaning mashg‘ulotga qiziqishini oshirishi va mutaxassis bilan hamkorligini yengillashtirishi mumkin. Biroq barcha duduqlanuvchi bolalarda harakat qiyinchiliklari bo‘lavermaydi. Mashqlarni bajarishda bolani shoshirmaslik, charchatmaslik va imkoniyatidan ortiq vazifa yuklamaslik zarur. Harakatga so‘z yoki qisqa ibora qo‘shilganda bolaning gapirishdagi qulayligi kuzatiladi. Agar bir vaqtning o‘zida gapirish va harakat qilish zo‘riqishni kuchaytirsa, topshiriqlar alohida bajariladi. Miyachani stimullovchi mashqlarning asosiy amaliy qiymati — bolaning ehtiyojiga mos harakat ko‘nikmalarini mashq qildirishdir.

Harakatni rejalashtirish va nutqni tashkil etish. Harakatlarni tartib bilan bajarish va fikrni nutq orqali ifodalash o‘zaro bog‘liq, lekin alohida vazifalarni o‘z ichiga oladi. Bola qo‘lini ko‘tarish, qarsak chalish va qo‘lini tushirishni ketma-ket bajarganda, harakatlarning tartibi va almashishini boshqaradi. Nutqda esa aytiladigan fikrni tanlash, so‘zlarni tartiblash va ularni talaffuz qilish talab etiladi. Harakatli topshiriqni o‘zlashtirish voqeani ketma-ket ifodalash uchun qulay vaziyat yaratishi mumkin. Biroq harakatlar tartibining yaxshilanishi nutq ravonligi to‘liq tiklanganini anglatmaydi. Belyakova va Dyakovaning motorika hamda ritmga oid qarashlari asosida harakatli topshiriqni oddiy qismlarga ajratib o‘rganish mumkin. Masalan, avval bitta harakat ko‘rsatiladi, keyin unga ikkinchisi qo‘shiladi. Bola ketma-ketlikni tushungach, uni namunasiz bajarishga urinadi. Bu yerda murakkablashtirish mezoni harakatlarning oldindan belgilangan soni emas, balki bolaning topshiriqni tushunishi va uni ortiqcha zo‘riqishsiz bajara olishidir. Bir bolaga ikkita harakat yetarli bo‘lsa, boshqasi ko‘proq harakatni oson o‘zlashtirishi mumkin.

MUHOKAMA

Harakatni so‘z bilan ifodalashga oid topshiriqda bola bajargan ishining ketma-ketligini qisqa jumlalar orqali aytib beradi. Masalan, bola stol ustidagi to‘pni olib, uni savatga qo‘yadi. So‘ng “To‘pni oldim, savatga qo‘ydim”, deb izohlaydi. Bu amaliy misolda harakatning boshlanishi va tugashi aniq, jumlaning mazmuni esa bajarilgan faoliyatga bevosita bog‘langan. Topshiriq harakatlar ketma-ketligi bilan og‘zaki bayonni uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi. Agar bola harakatni bajarish bilan bir vaqtda gapirishda qiynalsa, topshiriqni ikki qismga ajratish mumkin: avval harakat, keyin uning tavsifi. Harakatning yaxshi bajarilgani, ammo gapirishda tutilish saqlanib qolgani ikki vazifaning natijasi turlicha ekanini ko‘rsatadi. Aksincha, qisqa iboraning ravon aytilishi ham murakkab suhbatda xuddi shunday natijaga erishilishini

kafolatlamaydi. Bunday farqlarni qayd etish topshiriqni bolaning imkoniyatlariga moslashtirishga yordam beradi.

Ritm va mushak tarangligining o‘zaro munosabati. Logoritmik ishda harakat va nutq ritmini uyg‘unlashtirishga e’tibor beriladi. Ritm topshiriq qismlarining vaqt bo‘yicha tartibini belgilaydi: harakat boshlanadi, davom etadi va keyingisi bilan almashadi. Harakatli mashqlarda bolaning shu tartibni tushunishi va o‘ziga mos sur’atda bajarishi muhim. Nutqiy topshiriq qo‘shilganda vazifa murakkablashadi, chunki bola harakat bilan birga iborani ham ifodalaydi. Ritmik topshiriqni bajarishdagi natija kundalik suhbatdagi nutq ravonligidan alohida baholanadi. Mushak tarangligi bolaning faoliyatiga va nutqiy vaziyatga qarab o‘zgarishi mumkin. Bola tinch holatda yelkasini erkin tutib, gap boshlashda uni taranglashtirishi mumkin. Bunday holat doimiy yuqori mushak tonusi bilan bir xil emas. Tonus mushakning tinch holatdagi tarangligini, nutqiy zo‘riqish esa gapirish paytidagi ortiqcha kuchanishni bildiradi. Shu sababli bolaning gavda holati, lab va yuz mushaklaridagi zo‘riqish hamda harakatli topshiriqni bajarishdagi qiyinchiliklar alohida tavsiflanadi.

Logopedik mashg‘ulotda individual yondashuv. Duduqlanuvchi bolalar bilan ishlashda harakat, mushak tarangligi va nutqiy nafas xususiyatlari individual baholanadi. Bir xil topshiriq turli bolalar uchun turlicha murakkablikka ega bo‘lishi mumkin. Mashqning vazifasi aniq belgilanadi: harakatlar tartibini o‘zlashtirish, bajarilgan ishni so‘z bilan ifodalash yoki nutq paytidagi zo‘riqishni kamaytirishga yo‘naltirilgan faoliyat. Bola uchun tushunarli va bajarilishi mumkin bo‘lgan vazifani tanlash mashg‘ulotni uning mavjud imkoniyatlariga moslashtirishga yordam beradi. Harakatli topshiriqda bolaning namunani takrorlashi, harakatlar tartibini saqlashi va bir harakatdan ikkinchisiga o‘tishi kuzatiladi. Vazifani mustaqil bajara olishi yoki qo‘shimcha ko‘rsatmaga ehtiyoj sezishi ham qayd etiladi. Nutqiy topshiriqda esa qisqa so‘z, ibora va voqeani bayon qilish paytidagi qiyinchiliklar alohida kuzatiladi. Harakat namunasi to‘g‘ri bajarilib, nutqdagi tutilish saqlanib qolishi mumkin. Shuning uchun mashg‘ulot natijasi faqat harakatning aniqligi bilan belgilanmaydi; bolaning gapirishdagi zo‘riqishi va muloqotdagi ishtiroki ham ahamiyatga ega.

Nutqiy nafas va iborani aytish. Nutqiy nafas chiqarish ovoz hosil qilish va artikulyatsiya bilan birgalikda amalga oshadi. Gapirish paytida nafas chiqarish aytilayotgan ibora bilan bog‘lanadi. Alohida puflash topshirig‘ini uzoq vaqt bajara olish kundalik suhbatda zo‘riqishsiz gapirishni bevosita ta’minlamaydi. Nutqiy mashqda bolaning qisqa iborani qulay nafas chiqarish jarayonida aytishi va gapirish uchun ortiqcha kuch ishlatmasligi muhim. Nafasga oid topshiriqlar bolaning ehtiyojiga qarab umumiy logopedik ish tarkibida tanlanadi. Tortishishlarning nafas, ovoz yoki artikulyatsiya qismlarida ustun namoyon bo‘lishi ham ushbu tizimning turli jihatlarini o‘rganishga undaydi. Masalan, bo‘g‘in takrorlanishi bilan gap boshlashdagi uzoq to‘silish bir xil belgi emas. Klonik va tonik ko‘rinishlarni farqlash nutqiy hodisani aniq tasvirlashga yordam beradi. Ammo bitta belgining o‘zi bolaning barcha qiyinchiliklarini tushuntirib bermaydi; nutqiy vaziyat va unga hamroh bo‘ladigan zo‘riqish ham hisobga olinadi.

Muvozanat va harakat aniqligida miyachaning ishtiroki. Miyacha vestibulyar tizim, mushak va bo‘g‘imlardan keladigan axborot asosida tana holati hamda muvozanatni muvofiqlashtirishda qatnashadi. Yurish, burilish yoki buyumni olishda tana va qo‘l harakatlari vaziyatga moslashadi. Masalan, qo‘lni buyumga uzatishda yo‘nalish, masofa va mushak qisqarishining kuchi bir-biriga mos bo‘lishi kerak. Miyacha ushbu harakatlarning aniqligini ta’minlashga yordam beradi. Uning vazifalari boshqa nerv markazlari bilan hamkorlikda bajariladi; shu sababli harakatning bajarilishini bitta tuzilma faoliyati bilan cheklab tushuntirish yetarli emas.

Yangi harakat ko‘nikmasini egallashda takrorlash va bajarishdagi xatolarni tuzatish muhim o‘rin tutadi. Miyacha harakatga moslashish va o‘rganilgan ko‘nikmalarni bajarishda qatnashadi. Nutq jarayonida ham eshitilayotgan ovoz bilan artikulyatsion harakatlar o‘rtasida bog‘lanish mavjud.

Logopedik ishdagi yordamchi imkoniyatlar. Harakatli topshiriqlar bolaning imkoniyatlariga mos tanlanib, asta-sekin murakkablashtiriladi. Masalan, bola avval “qarsak — qo‘lni ko‘tarish” ketma-ketligini bajaradi, keyin qo‘shimcha harakat kiritiladi. Topshiriq o‘zlashtirilgach, bola bajargan harakatlarini so‘z bilan izohlashi mumkin. Bu misolda faoliyatning tartibi va uning nutqiy ifodasi birlashtiriladi. Bunday topshiriqlar logopedik mashg‘ulotning yordamchi qismi bo‘lib, nutq ravonligi ustidagi ish bilan bog‘liq holda qo‘llanadi. Harakatni bajarishdagi o‘zgarishlar va nutqdagi o‘zgarishlar alohida kuzatiladi. Harakat va nutqiy topshiriqni bir vaqtda bajarish qiyin bo‘lsa, ular avval alohida o‘rgatiladi. Keyinchalik oddiy yurish, qo‘l harakati yoki to‘p uzatish nutqiy topshiriq bilan uyg‘unlashtirilishi mumkin. Maxsus muvozanat doskasi majburiy vosita emas. Natijani baholashda faqat harakatning tezligi yoki muvozanatga emas, balki nutqdagi tutilishlar, gapirishdagi zo‘riqish, muloqotdan qochish va kundalik suhbatdagi ishtirokka ham e’tibor beriladi.

Duduqlanishda nafas, ovoz va artikulyatsiya qismlarining faoliyati hamda nutq paytidagi zo‘riqish o‘zaro bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Harakatlar ketma-ketligi, mushak tarangligi va nutqiy nafas har bir bolaning individual xususiyatlariga mos ravishda baholanadi. Miyacha muvozanatni saqlash, harakat aniqligini ta’minlash, harakat ko‘nikmalarini egallash va nutqiy sensorimotor jarayonlarda ishtirok etadi. Harakatli va ritmik topshiriqlarni duduqlanuvchi bolalarning logopedik mashg‘ulotlarida muntazam qo‘llash yaxshi samara berishi mumkin. Asosiy maqsad bolaning nutqiy qiyinchiliklarini kamaytirish, gapirishdagi zo‘riqishini yengillashtirish va kundalik muloqotda faolroq ishtirok etishiga yordam berishdir. Duduqlanuvchi bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishda nutq ravonligi bilan bir qatorda, harakatlar ketma-ketligi, mushak zo‘riqishi, nutqiy nafas va nutq paytidagi tortishishlarni hisobga olish muhimdir. Mashg‘ulotlar bolaning individual xususiyatlariga mos tashkil etilib, uning erkin va kam zo‘riqish bilan gapirishini, muloqotdagi ishonchi va faolligini qo‘llab-quvvatlashga qaratilishi lozim.

XULOSA

Duduqlanuvchi bolalarda nutq nuqsonini korreksiyalash jarayonida neyrofiziologik va sensorimotor omillarni hisobga olish logopedik yordamning mazmunini takomillashtirish uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Miyachani stimullovchi mashqlardan foydalanish bolaning harakatlarni rejalashtirish, muvofiqlashtirish va ketma-ket bajarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilishi mumkin. Biroq ushbu mashqlarning harakat faoliyatiga ijobiy ta’siri

ISSN 3060-5059 (Online)

duduqlanish belgilarining kamayishini bevosita kafolatlamaydi. Mashqlarning amaliy qiymati ularni bolaning rivojlanish darajasi, mavjud qiyinchiliklari va individual imkoniyatlariga muvofiq tanlash orqali belgilanadi. Ularni logopedik mashg‘ulotlarga kiritishda topshiriqlarning bajarilish sifati, bolaning hissiy holati va faoliyat davomida yuzaga keladigan zo‘riqish darajasini hisobga olish zarur. Harakatli mashqlarni nutqiy vazifalar bilan birlashtirish esa bolaning imkoniyatlari va topshiriqning murakkabligiga qarab bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim. Shunday qilib, miyachani stimullovchi mashqlar duduqlanuvchi bolalar bilan olib boriladigan korreksion-pedagogik ishlarning o‘rnini bosuvchi muqobil usul emas, balki tegishli ehtiyoj mavjud bo‘lganda qo‘llanadigan yordamchi metodik vosita sifatida qaralishi maqsadga muvofiqdir. Ushbu yondashuvning samaradorligini aniqlash uchun kelgusida nazoratli tadqiqotlar o‘tkazish, mashqlarning nutq ravonligi, nutqiy zo‘riqish va kundalik muloqotga ta’sirini alohida mezonlar asosida baholash zarur. Bunday tadqiqotlar mazkur mashqlarning logopedik amaliyotdagi imkoniyatlari va qo‘llash chegaralarini ilmiy jihatdan asoslashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ayupova M. Y. Logopediya. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007. – B. 330–331. – URL: https://cspu.uz/logopediya-1. cspu.uz
2. Белякова Л. И., Дьякова Е. А. Заикание: учебное пособие для студентов педагогических институтов по специальности «Логопедия». – Москва: В. Секачев, 1998. – URL: https://www.pedlib.ru/Books/2/0015/2_0015-1.shtml. pedlib.ru
3. Волкова Г. А. Логопедическая ритмика: учебное пособие. – Москва: Просвещение, 1985. – 191 с. – URL: https://search.rsl.ru/ru/record/01001277801. Search RSL
4. Ahmedov A., Mirsharapov O‘., Sagatov T., Rasulov H. Anatomiya. – II jild. – Toshkent: IJOD-PRINT, 2018. – B. 238–242. – URL: https://library.adti.uz/book-detail.php?id=59. Andijon davlat tibbiyot instituti ::..
5. Агаджанян Н. А., Смирнов В. М. Нормальная физиология: учебник. – 3-е изд., испр. и доп. – Москва: Медицинское информационное агентство, 2012. – 576 с. – URL: https://medkniga.ru/knigi/750.